

Devedeset dana u rovovima Srema

(4. januar - 4. april 1945)

U 1945. godinu 1. proleterska brigada 6. proleterske divizije »Nikola Tesla« ulazi marširajući iz Beograda prema sremskom frontu. Upravo je bio učinjen »veličanstven čin«, kako to Nika Pejnović kaže za odluku o formiranju prvih triju armija, čin »po istorijskom i stratezijskom značenju gotovo ravan onome koji je učinjen otpočinjanjem oružanih narodnih ustanaka na tlu porobljene i raskomadane Jugoslavije«, kad smo »nekima mogli izgledati kao bespomoćni i usamljeni avanturisti«, da bi smo u vrijeme formiranja armija »držali stratezijski deo jedinstvenog evropskog fronta zajedno sa saveznicima«. ¹²⁸⁰ Naređenje za pokret iz Beograda »za Zemun, odakle brigada treba da krene vozom za Rumu, a potom da produži za selo Lovaš«, primljeno je u 16.30 sati 31. decembra. ¹²⁸¹ Osim intendanture i bojne komore svi dijelovi brigade su prenoćili u Zemunu, da bi sutradan u teretnim vagonima otputovali u Rumu. Zbog nedostatka vagona 4. bataljon je iz Zemuna krenuo kasnije. Osim toga, »nekoliko drugova izostalo je; nisu se momentalno nalazili u jedinici i nisu znali za pokret. Isto tako i nekoliko slabića je dezertiralo«. ¹²⁸²

Od Rume preko Sremske Mitrovice i Martinaca do Kuzmina (»pokret je dobro tekao i jedino bilo je poteškoća sa bosim drugovima«) i sutradan od Kuzmina do Šida (»teškoća je bilo u prevoznim sredstvima«) ¹²⁸³ išlo se uglavnom pešice, ali je za dio brigade bilo i kamiona.

Baš u to vrijeme, kad 1. brigada maršira prema Šidu i sremskim rovovima, koji su se, poslije decembarske ofanzive 1. proleterskog korpusa, u cikcak-liniji protezali od Dunava do Save istočno od njemačkog fronta koji je bio utvrđen na liniji Sotin - Grabova - Berak - Orolik - Otok - željezničkom prugom na jug do Brčkog (takozvana »zelena« obrambena linija, posljednja utvrđena obrana u Sremu, s malom dubinom, što će njemačka komanda ispravljati u dvije januarske protuofanzive), njemački 34. armijski korpus je sa 7. SS i 11. vazduhoplovno-poljskom divizijom prešao u snažnu protuofanzivu s ciljem da otkloni opasnost za željezničku prugu Brčko - Vinkovci. Njemačka pješadija, podržana tenkovima i samohodnim oruđima, prešla je u napad u 4.30 sati 3. januara, dva sata prije nego što će kolone 1. brigade krenuti iz Martinaca i Kuzmina, odnosno iz Rume (4. bataljon) prema Šidu. Na udaru je bila 21. srpska divizija, koja nije uspjela pružiti organiziran otpor esesovcima i tenkovima.

¹²⁸⁰) A VII, 800, 12-/10

¹²⁸¹) isto

¹²⁸²> Isto, 12-4/10

¹²⁸³> Isto, 798, 15-1/3

Zbog toga je zadatak 6. proleterske divizije izmijenjen, što će u štabu 1. brigade, prije nego što će štab divizije biti upućen u izmijenjene prilike na frontu, prenijeti načelnik armijskog štaba pukovnik Savo Drljević. On je čelni ešelon 1. brigade sačekao ispred Šida 3. januara poslije podne i naredio Dmitru Zaklanu, kao što to Zaklan i zapisuje, »da posedne i utvrdi zapadni deo Šida i da brigada predstavlja rezervu armije - u slučaju da neprijatelj produži s napadom od sela Nijemaca, preko Ilinaca ka Šiduk.«¹²⁸⁴ Potom je uslijedilo i pisano naređenje 6. diviziji od koje je štab 1. armije, još potpisivan kao korpusni štab, zahtijevao da što prije smijem jedinice 21. divizije, to jest da se »postavi na prostoriju: istočni dio sela Nijemaca, selo Podgrađe, selo Apševci, Lipovac, selo Ilinci i selo Mala Vašica«. Na tim položajima valjalo je užurbano »izgraditi odbrambenu liniju«, koja ide »lijevom obalom rijeke Bosuta od tačke južno od sela Đeletovci (lijevo krilo I proleterske divizije) i dalje zapadno od sela Lipovca. Na okuci rijeke Bosuta južno od sela Nijemci* organizovati i učvrstiti mostobran i time omogućiti smještaj potrebnih snaga u selu Podgrađe. Biti spreman za slučaj potreba da se most kod sela Podgrađa sruši i time onemogućiti prelaz neprijateljske motorizacije.«¹²⁸⁵

Položaje koje je 1. brigada zaposjela 4. i držala do 11. januara (Lipovac - Apševac na ušću Spreče) udaljeni su 15-20 kilometara od Šida u smjeru jugoistoka. Za vrijeme trodnevnog marša iz Beograda do tih položaja iz 1. brigade su »dezertirala 22 borca, dok su neki pohvatani i povraćeni u jedinicu.«¹²⁸⁶ Za jednog dezertera se znade da je prebjegao u neprijateljske redove. U brigadi je, naime, baš kao i u svim jedinicama 1. armije NOVJ, bilo sve više »boraca nejednakih političkih, ideoloških, klasnih i drugih uvjerenja, nejednako motivisanih da se bore za Jugoslaviju kakvu je projektovao i stvarao njen oslobodilački i revolucionarni pokret s Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu.«¹²⁸⁷ Neki od tih iz šarene mase politički nedefiniranih, ili antikomunistički opterećenih mladića, svrstali su se u brigadu tek uoči pokreta iz Beograda i na njih se uopće još nije stiglo politički djelovati. Sekretar divizijskog komiteta Partije Dane Čuić piše da je »jedan deo vojnika bio problematične prošlosti i nazora«, da su »neki služili u raznim neprijateljskim formacijama, bilo dobrovoljno ili mobilisani, s raznim tuđim uticajima i shvatanjima«. Ipak »upornim radom, objašnjavanjem, predavanjima, a posebno i iznad svega ličnim primerom uspelo se ove mlade ljude vezati za ideje narodnooslobodilačke borbe. Oni su osetili u likovima naših starijih boraca i starešina drugove, saborce čiji su postupci zračili pravednošću i drugarstvom. Brzo su nestajale granice između starijih i mladih boraca.«¹²⁸⁸

Politički rad, koji je - kao što je to traženo u direktivnom pismu CK KPJ od 14. januara 1945. godine - nužno obuhvatao »sve osnovne probleme narodnooslobodilačke borbe«, provoden je istovremeno s

¹²⁸⁴> Dmitar Zaklan, n. d. 420

¹²⁸⁵ z b N O R 1/18; 163

¹²⁸⁶ A VII, 798, 15-1/3

¹²⁸⁷ Dušan Pejnović, Neka obeležja partijsko-političkog rada u vrijeme formiranja armija, zbornik *Za pobjedu i slobodu* tom 4, VINC, Beograd 1986, 547

¹²⁸⁸> Dane Čuić, n. d. 462

borbenim akcijama. Čovjek je ostao osnovno mjerilo revolucije, kao i do tada. U novi se život nije moglo bez novoga čovjeka: to je podsticajni stav u svim nastojanjima starih boraca, komunista i skojevaca.

Od 4. do 11. januara, dok je 1. brigada držala front na Bosutu i Spačvi u prvoj liniji armijskog rasporeda, neprijatelj je - piše Dmitar Zaklan - »u nekoliko navrata pokušao da prođe kroz naše položaje i da nas istisne iz okuke Bosuta. U tome nije uspeo.«¹²⁸⁹⁾

I prvi i drugi položaj bio je razvijen u punom rovovskom sistemu; čitava je zaposjednuta zona izrovana i ispresijecana rovovima, saobraćajnicama i skloništima. Svi rovovi su do februara prekriveni građom i zemljom, a u njima plehnate peći »bunkeruše« ili »dobošare«. Intenzivan je sistem osmatranja, organiziran na svim nivoima, od odjeljenja do brigade. Uređene su niše za municiju. U skloništima je moglo biti čitavo odjeljenje, do 8 boraca. Zima je bila strahovito oštra, s temperaturama ponajčešće oko 15 do 20 stepeni ispod ništice. U januaru iz svih jedinica 6. divizije promrzlo je čak 415 boraca, znatno više nego u ostalim divizijama 1. armije,¹²⁹⁰⁾ u brigadama 6. divizije je »dosta vojnika u opancima i seljačkim gunjevima«, što svjedoči Dane Čuić, navodeći kako je »naročito bilo neizdrživo posle jakih padavina kada su se u rovovima pojavljivale podzemne vode«.

Nijemci su se - ispred položaja 6. proleterske divizije - ukopali duž željezničke pruge Brčko - Vinkovci, s jakim garnizonima u Otoku i Komletincima. Mjestimično su ti položaji od predstražarskih mjesta 1. brigade tek stotinak metara. Te predstražarske položaje (prema Čuićevom svjedočenju negdje su bili ciglih 50 metara dalje od neprijatelja), najisturenije prema njemačkim rovovima i bunkerima, uređivali su za sebe svi bataljoni, a u izgradnji glavnih položaja pomagala je i inženjerija. »Rovovi se kopaju pojedinačni i grupni kao i mitraljeska gnijezda sa traverzama za stojeći, klečeći i ležeći stav, prema tome kako gdje podvodnost zemljišta dozvoljava«. Tamo gdje je bilo pogodno, kopane su i opremene frontovske zemunice. Jedinice su izgradile neprimjetne, uglavnom dobro kamuflirane osmatračnice, a obavještenja su prikupljana od sopstvenih »izviđačkih odjeljenja koja idu preko pruge u neprijateljsku pozadinu«, ali i »od partizanskog Diljskog odreda, koji na ovom sektoru, Bosutske šume, poznaje teren.«¹²⁹⁰⁾

Brigada na položajima od 14. do 11. januara nije imala većih okršaja (tek povremeno su izviđačka odjeljenja imala manje sudare), a nije bilo ni gubitaka. Ipak, brojno stanje je smanjivano i 6. januara, kad je 275 boraca prekomandirano u 21. diviziju,¹²⁹²⁾ i u nekoliko narednih dana, kad su manje grupe prekomandirane ili u prištapske jedinice divizije, ili u neke druge jedinice. Dva dana poslije odlaska 275 boraca u 21. srpsku diviziju otišlo je dosta starješina. S 1. ličkom proleterskom se rastao jedan od njenih najuglednijih boraca, načelnik štaba brigade, Đuro Drobac. Privremeno mu je povjerena načelnička dužnost u Kosmajskoj brigadi 6. divizije, a uskoro će preuzeti dužnost komandanta 21. srpske brigade. Prva je sve do marta bez načelnika štaba.

¹²⁸⁹⁾ AVII, 800, 12-5/10

¹²⁹⁰⁾ Zbornik dokumenata sanitetske službe u NOR, kni. 7, 43

¹²⁹¹⁾ Dmitar Zaklan, n. d. 421; AVU, 798, 1-2

¹²⁹²⁾ Isto

Sredinom januara iz brigade odlazi Đuro Ljuština, izuzetno sposoban rukovodilac, jednako omiljen u »Pekiši Vuksanu«, gdje se kalio, kao i »Gupcu« i »Adžiji«, gdje je bio komesar bataljona. Njemu je povjerena dužnost komesara Kosmajске brigade, u kojoj su već bili mnogi borci 1. brigade. Osim starih boraca, prekomandirani su i novi, tek obučeni - koliko je to bilo moguće u onako malo vremena - za rovovski rat. Najviše problema je izazvalo naređenje za prekomandu svih starih bolničarki iz brigade. Objašnjavano je da se ti iskusni bolnički kadrovi »nadoknađuju drugovima, koji prolaze kroz kurseve«. ¹²⁹³¹

Razmak između položaja neprestano je prelažen. O tome kako je to činjeno nema detaljnih izvještaja, ali po podatku - iz dana u dan ponavljanom u operacijskom dnevniku - da je »bila živa izviđačka aktivnost« dade se naslutiti što je sve poduzimano da bi se manje ili veće grupe probile do neprijateljevog rasporeda, nekad da samo poremete mir u njegovim rovovima, drugi put da se kroz taj raspored probiju duboko u pozadinu, nekad radi hvatanja »živog jezika«.

Po jednom od rukovodilaca obavještajne službe u 1. brigadi i u 6. proleterskoj diviziji, Luki Martinoviću, podatak iz operacijskog dnevnika »na frontu izviđačka aktivnost« znači: »uporno nastojanje da se dođe do što potpunijih podataka o rasporedu neprijatelja, njegovoj jačini, naružanju, minskim poljima, sistemu utvrđivanja, sistemu izviđanja, osmatranja i obaveštavanja i mnogo šta još. Ovo znači uznemiravati neprijatelja, ne dati mu mira, ne dati mu da se odmori, sredi, stvoriti psihičku nesigurnost, nepoverenje u svoje snage i mogućnosti i mnogo više od toga. Ovo znači: velike psihičke i fizičke napore, ranjene, mrtve, nestale... « ¹²⁹⁴¹

Luka Martinović takođe piše da se, zahvaljujući izviđačkoj aktivnosti i hvatanju »živih jezika«, znalo sve što je trebalo znati o neprijatelju. No, prikupljeni podaci, često životima plaćeni, davali su tek djelimičnu sliku neprijatelja, mada su nekad - kao u slučaju utvrđivanja rasporeda dijela snaga 41. tvrđavske divizije - podaci bili dosta tačni. To je otkrila jedna izviđačka grupa: 7 boraca s radio stanicom. Ta grupa je, piše Martinović, utvrdivši prethodno da se štab 41. tvrđavske divizije nalazi u selu Nijemci, postavila zasjedu između Komletinaca i Otoka. Tu je sačekao i ranjen neki neprijateljski oficir koji se vozio u seljačkim saonicama. Izviđači 1. brigade su pokušali »da ga kroz bosutske šume prenesu ranjenog, ali pošto je izgubio mnogo krvi, umro je na putu. Izviđači su nam dostavili torbu sa službenim spisima i njegove lične stvari. Utvrdili smo da se radi o majoru iz 41. tvrđavske divizije, a po dokumentima koja je imao u torbi, otkrili smo jačinu, sastav i raspored čitave te neprijateljske divizije«. ¹²⁹⁵¹

Jedna od prvih januarskih akcija organizirana je dva dana nakon izlaska 1. brigade u prvu borbeni liniju. Toga dana je komandant 1. bataljona Branko Vukelić »išao na zadatak sa dve čete da obezbedi levo krilo IV-te i II-ge Brigade, koje su nadirale prema Komletincima i da napadne neprijateljsku posadu Spačva na pruzi Brčko - Otok«. ¹²⁹⁶¹

¹²⁹³> Zb. Saniteta, knj. 7,41

>29)) Luka Martinović, Obavještajci i izviđači na djelu, Zb. VI proleterska divizija, 607

12M) Isto

1296) A VII, 800. 12-6/10

Naročitog uspeha nije bilo, ali komandiri i borci su poučeni: nema željenih rezultata bez pomnih priprema i bez neprimjetnog privlačenja - govorilo se: podilaženje - do neprijateljskih rovova. Posebno je trebalo misliti na prirodu: jedno je kad zastudeni, pa sve zamrzne, a drugo je i drugačije je, kao što je bilo 6. januara, kad unekoliko otopli, pa se led utanjuje i puca. Baš to je - pucanje leda - otkrilo »Oreškovićeve« čete, kad su, preivalivši 13 kilometara, u 16 sati napali Nijemce na Spačvi. Utvrđeno je da je neprijatelj »duž pruge Brčko - Vinkovci sagradio bunkere na svakih 600 metara« i da na pruži kod stanice Spačva, u rajonu šumareve kuće »neprijatelj ima posadu od oko 600 vojnika koji patroliraju prugom i nasipom u pravcu reke Spačve i u pravcu s. Bošnjaci«.¹²⁹⁷

Ono što bi se s osmatračnica i u akcijama izviđačkih grupa utvrdilo prostim osmatranjem često je bilo tek uočavanje nekih pokreta neprijateljskih snaga, a rijetko puno saznanje o neprijatelju na tom sektoru. Tako su, primjerice, izviđačke grupe 8. januara, probivši se daleko iza neprijateljske prve frontovske linije, sve do Soljana, došle u borbeni doticaj s Nijemcima (»Gubitaka nije bilo«), pri čemu su utvrdili da je »kod neprijatelja izvršena smena u selu Vrbanji, u Soljanima i Drenovcu«, odnosno da su snage 7. SS »Princ Eugen« divizije »otišle u pravcu Bosne, a na njihovo mesto došli su belogardejci i domaći Nemci«.¹²⁹⁸ A 7. SS-divizija je tada pripremana za novu njemačku ofanzivu u Sremu, sa zadatkom da se uključi u borbu kroz položaje 117. lovačke divizije nadirući u raspored 5. udarne divizije u rajonu Šotin (pravac Tovarnik - Ilinci). Nije bilo ni govora o povlačenju, odnosno o pomjeranju 7. SS divizije preko Save u Bosnu. Osim toga, i po aktivnosti njemačkih snaga, koje su u nekoliko navrata pokušale da pređu Bosut i potisnu 6. proletersku diviziju na istok, prema Šidu, moglo se uočiti da neprijatelj grupira snage, a ne da ih odvodi sa sremskog fronta.

Prva brigada je u prvoj borbenoj liniji zadržana do 11. januara, kad su je smijenili bataljoni 22. kosmajske brigade, koju su ovog puta u borbeni raspored uvodili Đuro Drobac i Đuro Ljuština. Prva je tada »izvršila pokret na odmaranje i utvrđivanje položaja« desetak kilometara zapadno od Šida, kud se protezala glavna linija obrane 1. armije (zapadno od Lipovca, Tovarnika i Ilinaca do Bosuta).

Borbenog doticaja s neprijateljem nije bilo. Svoje položaje je do 17. januara napuštao samo 2. bataljon, koji je sadejstvovao 14. januara 2. ličkoj brigadi u napadu na neprijatelja kod Komletinaca, sa zadatkom da se nađu i izvuku topovi ostavljeni 3. januara od 21. divizije. Nije bilo uspjeha; štab armije je obaviješten »da na tom prostoru nema nikakve artiljerije«.¹²⁹⁹

Na položajima između Gradine na Bosutu i Tovarnika brigadu je 17. januara, zatekla druga januarska kontraofanziva - operacija »Winterge Witter«, što znači - kad bi se šifre prevodile - »zimski oluja«.

Prethodnog dana sremski front obišao je Vrhovni komandant. Na južnom krilu, na položajima 6. divizije, maršal nije bio. Poslije neko-

²⁹⁷> Zb. NOR, 1/18,34
¹²⁹⁸) AVII, 800, 12-6/10

¹²⁹⁹) Zb. NOR, 1/18,61

liko mekših dana ponovo je zahladnjelo. Ponovo su sremske rijeke i močvare pod čvrstom korom leda. Na predstražarskim položajima bili su samo dežurni bataljoni. Glavnina snaga bila je u selima iza položaja. Front u Sremu su držale četiri divizije 1. armije: 5. udarna krajiška divizija na desnom krilu, 1. proleterska divizija u centru fronta, 6. proleterska divizija na južnom krilu (u rezervi 1. brigada, Ilinci - Tovarnik) i 11. krajiška divizija na drugom armijskom obrambenom položaju. Obaviještenost o neprijatelju i njegovim planovima svodila se na podatke saznavane od zarobljenih vojnika i oficira iz prve borbene linije. Za hvatanje »živih jezika« ulagano je mnogo hrabrosti i - u odnosu na rezultate - previše žrtava. Obavještenja su bila takva da je štab armije mogao računati, a i računao je na njemačku ofanzivu, ali će se pokazati da sjeverni i centralni dijelovi fronta, gdje je, kao što je i očekivano, izvršen glavni udar, nisu mogli zaustaviti neprijatelja.

Njemački 34. armijski korpus sa tri snažne divizije (7. SS, 41. tvrđavska i 117. lovačka) i sa raznim kvislinškim jedinicama, među kojima je bilo i nedićevsko-ljotićevskih četa, i ustaša i domobrana, i bijelih ruskih emigranata i izdajničkih kozaka, usmjerio je svoj glavni napad od Dunava (rajon Sotina) prema Tovarniku, koji je u centru bivše njemačke »nibelunške« obrambene linije. Komandanta 5. divizije NOVJ general-majora Milutina Moraču Tito je 16. januara upozorio, govoreći o osjetljivosti pravca Dunav - Lovaš - Tovarnik: »Taj teren je vrlo opasan. Čuvajte se iznenađenja. Nijemci mogu krenuti tamo«. ¹³⁰⁰ Devet dana prije nego što će Nijemci izvršiti kontraofanzivu, 8. januara, komandant 5. divizije Milutin Morača je upozoravao štabove brigada: »Ima dosta verovatnoće da neprijatelj preduzme jaču ofanzivu na našem frontu«. ¹³⁰¹

Dogodilo se ono što je i očekivano. Baš kao što je Tito upozorio, njemački napad je u 4.30 sati 17. januara počeo od Dunava preko Lovaša prema Tovarniku. Prva je na udaru bila 5. divizija. Gotovo sve jedinice su vodile borbu prsa u prsa. U obrambene borbe je uvedena i 1. proleterska divizija. Najupornija od tri njemačke divizije uključene u Wintergewitter 7. SS uklinila se vrlo duboko u ranjivi raspored 1. i 5. divizije, kojima je priskočila u pomoć 11. krajiška divizija.

Šesta proleterska divizija, na južnom sektoru fronta, pripremljena za obranu, ostala je izvan borbi. Po naredjenju štaba armije, glavnina divizije je zauzela ešelonirani raspored, tako da su njene četiri brigade bile jedna iza druge, kako bi spriječile mogući njemački prodor na istok između Bosuta i željezničke pruge - Beograd - Zagreb. Prvoj brigadi je u 12 sati 17. januara naredeno da »posjedne i pravi položaj ispred Šida (zapadno od Šida) u pravcu Tovarnika odakle je neprijatelj nastupao«. ¹³®

Borbe na položajima ispred 1. ličke proleterske brigade postajale su sve dramatičnije. Pokušaji štaba 1. armije NOVJ da manevriranjem i ubacivanjem svježih snaga zaustavi protivnika nisu izmijenili stanje na

1300) Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, Neposredni uticaj maršala Tita na tok operacija na sremskom frontu, *Vojnoistorijski glasnik*, 2-3, 1977, 219

®OD Zb. NOR, 1/18,33
1302) A VII, 798, 15-4/3

položajima. U 17.30 sati esesovci su prodrli i u Tovarnik, kojeg je branilo 5 brigada 1, 5. i 11. divizije. Tovarnik je pao u 19 sati. Tako su Nijemci presjekli odstupnicu Prvoj jugoslavenskoj brigadi, koja je u Srem došla iz SSSR-a, 4. krajiškoj brigadi i glavnini 1. proleterske divizije. Budući da je uočena opasnost od mogućnosti da neprijatelj odsiječe i 6. proletersku diviziju, štab armije joj je naredio da se povuče u rajon Sida i da zaposjedne nove položaje.

Lička se divizija, naime, kao i 1. proleterska, »našla u klinu, koji je stvoren ovom situacijom i to sek« - reći će kasnije u pomno rađenom izvještaju potpukovnik dr Vojo Đukanović, načelnik sanitetskog odjeljenja 1. armije - »naročito odrazilo na težak položaj MSB-a (medicinskog bataljona) I divizije, koji se u momentu prodora neprijatelja u Tovarnik nalazio u Tovarniku. MSB I divizije je strateški bio najlošije postavljen i pomjeren u toku 17. I iz Ilače u Tovarnik. U toku 17. I MSB ove divizije imao je oko 450 ranjenika, od toga je u samom Tovarniku primljeno oko 200 (dok je istog dana iz Ilače evakuirano oko 250). Od 200 primljenih ranjenika u Tovarniku ovaj MSB uspio je evakuirati oko 150, dok je 35 ranjenika i 3 drugarice palo u ruke neprijatelju, koji je pred samo veće upao sa tenkovima u Tovarnik«. ^{1303,}

Tragična sudbina ranjenika 1. proleterske divizije potresno je djelovala. Kasno uveče 17. januara, kad je vijest o toj tragediji doprla do redova 1. ličke proleterske brigade, u svim njenim dijelovima govoreno je o »vapijućoj osveti«. Iz bataljona je dolazila inicijativa da se izvrši brzi pokret prema Tovarniku, ali štab armije - s uvidom u cjelinu položaja - razložno naređuje u 22 sata 17. januara da se čitava 6. divizija još više pomjeri na zapad, kako bi zaposjela povoljnije položaje. Prvoj ličkoj proleterskoj brigadi je naređeno da se sa svojih pet bataljona ukopava nekoliko kilometara jugoistočnije od Šida, između ceste Sid - Gibarac i željezničke pruge Sid - Sremska Mitrovica, te s južne strane pruge u rajonu Čizovci, nešto sjevernije od Adaševaca.

Kao i prvog dana njemačke kontraofanzive, 1. brigada je i 18. januara izvan borbenog doticaja s neprijateljem. Utvrđivala se na položajima dugim - između desnog krila kod salaša Branjevina, na po puta od Šida do Gibarca, i lijevog krila na kanalu ispred Mihajlovca - 6 kilometara. Od Nijemaca su prvu brigadu odjeljivali dijelovi 1. proleterske divizije i 5. kozaračka brigada 11. divizije. S neprijateljem su borbeni dodir imale samo bataljonske izviđačke patrole. U jednoj od tih patrola poginuo je pred Šidom osamnaestogodišnji Slobodan Vukić, borac 1. čete »Božidar Adžije«. Štab brigade se nalazio u Gibarcu. »Ishrana prilična, smještaj u rovovima. Vedro i hladno«. ^{1304,}

Nijemci su 18. januara klin svoga napada usmjerili prema Šidu. Položaje 1. proleterske, 3. krajiške i 8. crnogorske brigade Nijemci su probili tenkovima i pješadijom. U Šidu je borba vođena za svaku kuću. Koliko je ta borba bila žestoka vidi se i po tome što je 1. proleterska divizija imala 1638 izbačenih iz stroja.

Tada su već u borbu uvedene i tri brigade 6. proleterske divizije - 2, 3. i 22. kosmajska. Pod snažnim pritiskom njemačke 41. tvrđavske

¹³⁰³> Sanitetski zbornik 7,35

¹³⁰⁴> AVII, 798, 2-6/3

divizije te brigade postupno napuštaju Iince, Malu Vašicu i Adaševce. Prema osamnaestojanuarskom planu štaba 1. armije, 6. divizija je bila obavezna da, raspoređena na liniji Gibarac - kanal istočno od Adaševaca do Bosuta, zatvori pravac Šid - Sremska Mitrovica.

U zaustavljanju njemačkog ofenzivnog naleta, 6. proleterska divizija je ključni posao obavila 19. januara. Prva brigada presudni boj je dobila na utrini Krčevina, kilometar-dva istočno od Šida, prema Gibarcu.

Prije boja položaj 1. brigade je obišao politički komesar 6. proleterske divizije Nikola Pejnovič. DMITAR ZAKLAN pamti da je mladi komesar prenio »naređenje komande divizije: - Ni koraka nazad!« U tek djelomično objavljivanim komesarskim zapisima, NIKICA PEJNOVIČ je 24. januara opisao i devetnaestojanuarske događaje:

»Nijemci su izvršili snažan protivudar, zauzeli Tovarnik i ušli u Šid. Tito je naredio, da se zbog opće situacije više ne smije odstupati. To nam saopćava (Mijalko Todorović) Plavi, komesar Armije. Divizija je krenula u protivnapad...^{B05)}

Zalegla između Gibarca i Šida, brigada se brzo i temeljito ukopavala. Uporno se ponavlja: to su rovovi iz kojih nema odstupanja. Komandant i komesar brigade, njihovi zamjenici, štabovi bataljona, svi su među borcima. Inače prema ocjeni štaba brigade, »položaj, koji je bio organizovan za obranu bio je slab u taktičkom i topografskom smislu, jer je zemljište bilo ravno, a neorano, bez kultura, te je obema stranama omogućavalo dobru preglednost i efikasnu vatru«.¹³⁰⁶⁾ Ilija Mirković i Stanko Bulj su sa svojih četrdesetak artiljeraca u prvu borbenu liniju izvukli flakove, protukulske topove i mitraljeze s kojima se jednako uspješno moglo tući zračne, kao i zemaljske ciljeve. Branko Brakus i Milan Krajnović su proveli telefonsku vezu od štaba brigade, u Gibarcu, do komandnog mjesta.

Osnovni teret napada pao je na 1. i 3. bataljon.

U drugoj liniji su 2,4. i 5. bataljon, također ukopani.

Očekuje se borba protiv tenkova. Desetari i vodnici sve vrijeme sokole borbe: tenk, sačekan u rovu, ništa ne može. Svima je prethodnih dana, još prije ofanzive, u praktičnim vježbama, po naređenju štaba armije,¹³⁰⁷⁾ objašnjavano »razbijanje straha i nesigurnosti kada se pojave neprijateljski tenkovi u borbi«.

Zatražena je i pomoć avijacije, koja je izvanredno obavila posao, kao i artiljerija 6. divizije.

Neprijateljski streljački stroj je nastupao s dosta sigurnosti, uz tenkove. Bati Vukeliću i Đoki Jovaniću Malom je s komandnog mjesta naređeno da puste neprijatelja na razmak od pedesetak metara. Jednom od 27 protutenkovskih pušaka, koliko ih je imala 6. divizija, bit će dan znak za vatru.

Jedinice na desnom krilu 1. brigade, znatno više iscrpljene u prethodnim dvodnevним borbama, nisu se dobro ukopale i nisu otpile napadu njemačke pješadije i tenkova. Počele su uzmicati, i to ih je skupo koštalo. Da bi se ponovo domogle svojih rovova i da bi uzele učešća

1305) jskjica Pejnovič, sin buntovne Kolubare (iz ratnog dnevnika), Zb. VI divizija, 456

1306) AVII, 799, 8-1/6

1307) zb. NOR, 1/18,33

u napadu prema Šidu, izgubile su više desetaka boraca. Kad je Zaklanu javljeno da je »ogolilo desno krilo«, zatražena je angažiranija avijacija. Brzo je uslijedila. Uto se i pred položajima 1. i 3. bataljona vatra rasp-lamsala. Nekoliko tenkova su protukolci pogodili i onesposobili. Jedan tenk je zapaljen. Ali, Nijemci i dalje dovlače svježe snage i napadaju. Zamjenik komandanta artiljerije u 1. brigadi, poručnik Dojčin Borojević, nešto prije 12 sati obavijestio je Zaklana da stiže artiljerija 6. divizije. Ilija Palija je na gibaračke položaje izveo sva oruđa svoje artiljerijske brigade. Kasnije će štabu divizije biti javljeno da je »artiljerijska brigada uz sadejstvo pješadije 1. brigade i avijacije odbila tri napada sa pravca Sida«.¹³⁰⁸

Kad je planulo nekoliko tenkova, a njemačka pješadija - tri puta odbijena iz rovova 1. i 3. bataljona - počela pokazivati prve znakove nesigurnosti u nastupanju, s komandnog mjesta brigade je dan znak za nastupanje, »tako da je naša 1. pješadijska brigada došla u blizinu željezničke stanice Šid«.¹³⁰⁹

Tri puta sačekivan »na cijev našeg oružja«, neprijatelj je i po četvrti put sačekan plotunima oko 13 sati 19. januara, a onda su rovovi napušteni. Borci su poiskakali iz rovova kad su im Nijemci došli na blizinu od tridesetak metara. Odmah se zametnula žestoka borba prsa u prsa. U tom sudaru zarobljeno je 46 neprijateljskih vojnika i oficira«.¹³¹⁰ Zamjenik komandanta »Marka Oreškovića«, Pajica Pavković, zarobio je njemačkog kapetana. Komesar 1. bataljona Damjan Zorić piše da je u tom jurišu »brzina bila takva da ni pušku nisi stizao napuniti«: u surovom obračunu »odlučivao je nož, kundak, ašovčić i fizička snaga«. Komesar pamti Stanoja Stanojevića iz podgorinske Pričave, s izvora Kolubare, kako se uhvatio u koštac s nekim snažnim Nijemcem, koji se, ostavši bez municije, branio šarcem kao kakvom toljagom:

»Vidi Stanoje da će ga Nijemac oboriti, pa viknu svog druga Miloja: - Miloje pomози, ubi me Švaba! Miloje skoči i opali iz puške u oba, Nijemac pade, ali i Miloja malo zakači.

- Jesi li vidio kako ga udesih i oteh mu šarac, reče Stanoje.

- Vidio sam. Samo da ne bi mene, dade ti njemu i svoj karabin i glavu, odgovori Miloje«.¹³¹¹

Nepuna dva tjedna poslije tog boja poginuli su i Miloje i Stanoje: Stanoje je umro, teško ranjen 2. februara, u Adaševcima, a Miloje Velinarović je poginuo u Ilincima 5. februara. A 19. januara 1945. godine, odbijajući prodor dijelova 34. armijskog korpusa na istok od Šida, 1. brigada je imala 63 izbačena iz stroja: 9 poginulih, 47 ranjenih, 7 kon-tuzovanih.

Borba za Šid bila je teška i, cijenjena po broju izbačenih iz stroja, vrlo skupa. Brigada je imala 93 izbačena iz stroja; čak 19 poginulih. Najviše gubitaka, ali i najviše uspjeha, u napadu na Šid, iz kojeg se neprijatelj - prema operacijskom dnevniku brigade - »dao u bijeg u 23 sata«, imao je 4. bataljon »Matija Gubec«. Nastupao je između ceste i

BOSTAVII, 798, 2-14/3
¹³⁰⁹ Isto, .3-2

Bio) ¹³¹⁰ Isto

¹³¹¹ Damjan Zorić, Hvalio se Stanoje, Zb. *Šesta proleterska divizija* 457

željezničke pruge. Trebalo je preći čistinu koja je ubojito tučena. Četa Ilije Čanka i Velje Dimića je dva puta odbijena. U trećem napadu je uzela učešće i 2. četa s komandirima Dušanom Vojvodićem, koji će od štaba brigade biti pohvaljen, jer je »svojim postupkom i uspjehom omogućio bataljonu da uđe u Šid«.

Na zapadnom izlazu iz Šida, prema Ilincima i Tovarniku, već iznurene čete 3. i 4. bataljona su smijenjene unekoliko odmorenim snagama 1. i 2. bataljona. U pokušaju da odsijeku jednu njemačku grupu i da je zarobe, 1. i 2. bataljon su imali 5 poginulih i 51 ranjenog. Od 15. i 25. januara brigada je imala 37 poginulih i 211 ranjenih.¹³¹²

Od izlaska iz gibaračkih rovova, 1. brigada je u napadu, tako da će je opća ofanziva čitave 1. armije NOVJ, koja počinje 22. januara, već zateći u jurišnom rasporedu. Ujutro 20. januara napadi 1. brigade prema Šidu su pojačani, ali ni tad ni naredne noći jedinice nisu našle načina da se uklone u neprijateljevu obranu. U 16 sati 21. januara štab divizije je inzistirao na »odlučujućem napadu na Šid«. Izvršavajući to naređenje, štab brigade je u napad poslao »Božidara Adžiju« i »Matiju Gupca«, ojačane baterijom brdskih topova. Treći bataljon »Božidar Adžija« je napadao s utrina Korovi i Barmač, Šidu s jugozapada, a »Matija Gubec« je nadirao od jugoistoka. Osim tih bataljona 1. brigade, u napad su uključeni i dijelovi 11. krajiške divizije (raspoređene sa sjevera Šida) i 2. lička proleterska brigada, Šidu s juga.

Šid su branili dijelovi 7. SS divizije i neke kvislinške jedinice.

Ujutro 22. januara položaje ispred Ilinaca i Tovarnika dijelovi 1. brigade su prepustili 3. ličkoj brigadi. Oko 10 sati toga dana sve jedinice 1. brigade su prikupljene u Šidu. Štab divizije je pohvalio čitavu brigadu, ističući »Marka Oreškovića« za držanje i borbenost u zaustavljanju neprijatelja, a »Matiju Gupca« za smioni prodor u Šid. Brigada će za uspjeh u tim borbama dobiti i odlikovanje.

Kao divizijska rezerva, glavnina 1. brigade je zadržana u Šidu i Maloj Vašici do ponoći 24. i 25. januara. Dio zadatka u nastavljenoj ofanzivi snaga 1. armije dobio je samo 1. bataljon, koji je sadejstvovao 2. ličkoj brigadi u neuspjelom napadu na Ilince.

1312) Prema sačuvanom izvještaju referenta saniteta poručnika Dušana Pećanca, vidi se da su od 19. do 25. januara poginuli: Prvi bataljon: komandiri vodova Miodrae Dnarević, Stevo Živanov, Andrija Sloser, desetar Borivoje Stefanović, borci Slobodan Jević, Radisav Kačarević, Dobrosav Vasiljević, Miomir Jelić, Dragoljub Ignjatović, Svetislav Biberčić, Ivan Južnjić, Feliks Traven, Ljubomir Panić i Veselin Pantelić. Drugi bataljon: poginuo je komesar čete Mirko Francetić, stari komunist i ratnik, iz grupe prvih gospićkih Hrvata koji su izišli na slobodnu teritoriju i priključili se bataljonu »Pekiša Vuksan«. Treći bataljon: politički delegati: Đuro Diklić, Dragiša Preradović, komandir voda Marijan Lukežić, desetari Ivko Terzić, Jordan Milanović, Slobodan Ičić, Tihomir Milinković, Stojan Marković i Slobodan Vukić, te borci Ivan Benković, Milorad Božović, Zlatomir Mitrašinović. Četvrti bataljon: Blagoje Mitrović, Zivorad Borisavljević, Milan Nedeljković, Ilija Jovanović, Miloje Dudić, Života Jovanović, Branko Stevanović, Miladin Bogosavljević i Dimitrije Dimitrijević. Izviđačka četa: Milan Nedeljković.

Prema operacijskom dnevniku od 17. januara do 25. januara, brigada je imala 207 ranjenih. A u sačuvanom popisu ranjenih navedeno je 211 imena. Među ranjenima su bili i komesar čete u 4. bataljonu Aksentije Vesić i zamjenici komandira četa potporučnici Stevo Medić, Janko Draganić te komandiri vodova ili politički delegati: Marko Kuprešanin, Boško Stupar, Ratko Novaković, Milan Kuružović, Geno Pavlica, Dragan Čopić, Bogoljub Petrović, Stevan Stanišić, Slavoljub Savić, Sava Budisavljević, Stevo Rodić i Mikica Pelinović.

»Neprijatelj se brani po svaku cenu, prelazeći u protunapad«, javljao je štab 1. armije Vrhovnom štabu. U jednom izvještaju generala Dapčevića se kaže da »neprijatelj daje skoro očajnički otpor«. To se uzima kao objašnjenje da »i pored upornosti nismo mogli probiti neprijateljsku liniju«. Zbog toga štab armije odlučuje da se na sremskom frontu pređe u obranu, tako da će »tri divizije biti u prvoj liniji, a tri divizije na prihvatnoj liniji«. Snaga za produžavanje napada nije bilo. Gubici su bili veliki, mada je 6. divizija, zatečena njemačkim napadom na sporednom pravcu, imala neuporedivo manje gubitke od ostalih divizija 1. armije. Čitava armija je od 1. januara do 1. februara imala 1572 poginulih, 5832 ranjena i 1434 promrzla. Šesta divizija: 173 poginula, 1125 ranjenih, 415 promrzlih.¹³¹³¹ Prva lička proleterska brigada je u januarским borbama, do izlaska u rovove pred Ilincima, 25. januara, imala 43 poginula, 207 ranjenih i 12 kontuzovanih. U borbama oko Šida L brigada je nanijela znatne gubitke neprijatelju, no pouzdan je samo podatak o zarobljenima - 54.

Za velike gubitke 1. armije (samo od 17. do 24. januara 8433 izbačena iz stroja¹³¹⁴¹) naveden je kao »vrlo važan uzrok« podatak o nenaviklosti naših rukovodilaca i boraca za vođenje frontalnog rata, pogotovo o obrani na ravnom zemljištu. Uporno se u analizama navodi kako najčešće (razmjerno) ginu oni najiskusniji, stari borci, nastojeći da »služe primerom svojim mladim drugovima«.¹³¹⁵¹

Sve nedaće nisu poremetile dobro raspoloženje na frontu, osim što se, budući da je »veći deo boraca sa slabom obučom i odećom, usled zime, oseća neka tromost kod boraca«; ipak su »i moral i disciplina na priličnoj visini«.¹³¹⁶¹

Poslije 25. januara front u Sremu je ustaljen na liniji Mohovo (20 kilometara istočno od Vukovara) - Lovaš - Tovarnik - Ilinci - Apševci. Zadatak 6. divizije na tom frontu određen je zapoviješću štaba armije 24. januara:

»VI proleterska divizija zatvarače pravce od Tovarnika i Nijemaca, obezbjeđujući se od pravca Bosutskih šuma, i organizovati čvrstu odbranu na sektoru: pola kilometara sjeverno od željezničke pruge, ispred Tovarnika, Male Vašice i Gradine do Bosuta. Pod svojom kontrolom držati i selo Batrovci. Za razmeštaj svojih jedinica koristiti sela: Mala Vašica, Naklo, Adaševci, južni dio Sida i Gibarac. Konjička brigada ostaće i dalje pod komandom 6. divizije«.¹³¹⁷¹

Šesta je divizija zaposjela oko 70 kvadratnih kilometara sremske ravnice, sa osloncem na bosutske šume. Neprekidno se vrebalo i strpljivo čeka. Svaki vidljivi pokret je zaustavljen silovitom vatrom s neprijateljskih utvrđenih položaja. Naročito su morali biti oprezni borci u dobro kamufliranim izviđačkim gnijezdima i snajperisti, koji su prvi put od osnivanja brigade u tako velikom broju organizirani i upotrebljavani. »Obično se događalo da je žrtvu trebalo čekati i po nekoliko dana, a da se ni jednog momenta ne otkrije sopstveno prisustvo ili položaj«.¹³¹⁸¹

¹³¹³¹ Sanitetski zbornik 7, 43

¹³¹⁴¹ Isto

¹³¹⁵¹ Zb. NOR, 1/10, 559

¹³¹⁶¹ A VII, 798, 4-3 i 5-3

¹³¹⁷¹ Zb. NOR, 1/18, 103

¹³¹⁸¹ Dane Čuić, n. d. 450

Zona koju je zaposjela 6. proleterska divizija imala je oko 70 kilometara rovova i saobraćajnica. Između tih položaja i neprijatelja bila su gusta minska polja. Sav međuprostor je bio pod obostranom preciznom, unakrsnom i planskom vatrom mitraljeza, pušaka i minobacača. Osim minskih polja, Nijemci su ispred svojih rovova imali i više redova gusto pletene bodljikave žice. Snaga i raspored neprijatelja u ono je vrijeme nepoznanica za komande i štabove NOVJ. Pa čak ni poslije izuzetno smionih prodora u neprijateljski raspored i poslije mnoštva prikupljenih podataka, stvarno stanje će ostati tek djelomično otkriveno.

Krajem januara na frontu između Dunava i Save zavlдалo je relativno zatišje. Bilo je to samo prividno mirovanje snaga suprotstavljenih u utvrđenim frontovima. Smrt je neprestano vrebala s obe strane srem-skih rovova. Gotovo da nema dana bez mrtvih ili ranjenih u rovovima, mitraljeskim gnijezdima na osmatračnicama, ili u zemunicama 1. brigade. Miloš Čanković piše da je 26. januara ranjeno 6 boraca, 27. januara 5, 29. januara 4, 31. januara 1 poginuo, a 2 ranjena... Ginulo se od njemačkih snajperista koji su povazdan vrebali, od artiljerije i, najčešće, od nagaznih mina. Od 25. januara, kad ofanzivne akcije prestaju s obje strane fronta, do 18. februara, kad je 1. brigada iz rovova ispred Ilinaca krenula u izuzetno zapaženu akciju prema Savi i Županji, imala je 108 ranjenih i 19 poginulih boraca.

U tom razdoblju došlo je do znatnih kadrovskih promjena i u 1. i u ostalim brigadama 6. proleterske divizije, uglavnom zbog stalnog odliva rukovodećeg sastava. Brigada je od 14. februara bila bez zamjenika komandanta. Miloš Čanković je, naime umjesto ranjenog Radosava Maričića Kaplara preuzeo dužnost komandanta 22. kosmajске brigade. Od oslobođenja Valjeva do početka februara 1945. godine je bilo prekomandovano čak 520 članova Partije,¹³¹⁹ starih boraca 6. divizije.

Brigada je zadržana u prvoj frontovskoj borbenoj liniji sve do 14. februara, kad će njene umorne i prozeble bataljone, povučene na predah u Adaševce, običi i izvršiti smotru komesar Prve armije Mijalko Todorović. Sve vrijeme bdjenja u prvoj borbenoj liniji, bataljoni 1. brigade su neprestano slali u neprijateljski raspored i pozadinu fronta svoja izviđačka odjeljenja, češće da bi prikupili podatke o neprijatelju i uhvatili nekog vojnika ili oficira, od kojih se moglo nešto saznati o neprijateljskim snagama, ali i radi remećenja njemačko-kvislinških položaja. Dešavalo se da u takve akcije odlaze i čitne cjeline.

Značajnije akcije izvedene su posljednje januarske noći i u tri navrata od 1. do 5. februara. Posljednje noći januara 1945. godine u akciji je bio 3. bataljon »Božidar Adžija«. Pokušao je da razbije neprijateljeve položaje na južnim prilazima Ilinaca. Borba je vođena od 22 sata 31. januara do jutra 1. februara, ali neprijatelja se nije moglo potisnuti iz šest bunkera »izgrađenih od dosta tvrde građe od zemlje i drveta«. Iz tih šest bunkera, »međusobno spojenih sa saobraćajnicama«, Nijemci su pružili grčevit otpor. »Božidar Adžija« je imao četvoricu ranjenih. Pred zoru, kad je komandant Đoko Jovanić Mali naredio povlačenje, jedan od ranjenika je »bio oštao pod bunkerima te su ga naknadno pod zaštitom vatre izvlačili«.¹³²⁰

¹³¹⁹> Gojko Damjanović, Aktivnost SKOJ-a i omladine, Zb. *Šesta proleterska divizija*, 556
¹³²⁰> Isto, 800, 2-10

Ujutro 31. januara, uoči akcije »Božidara Adžije«, petnaest boraca Izviđačke čete je pod komandom poručnika Marka Vojinovića upućeno preko zaleđenih močvara bosutskih šuma »sa zadatkom da uhvate živog neprijateljskog vojnika«. Izviđači su se s te akcije vratili poslije 80 dramatičnih sati, 3. februara, vodeći sa sobom četiri njemačka vojnika, koje su zarobili u Lipovcu.¹³²¹⁾ Za tu akciju su odlikovani Nikola Kajetić, Jan-ko Draganić, Josip Premuž, Radiša Raković, Nikola Čepić, Karlo Predovan, Mihailo Tatalović i Frane Šarić.

U noći 1. i 2. februara izvedene su dvije akcije »u cilju hvatanja živog neprijateljskog vojnika i demonstrativnog napada«. Na lijevom krilu frontovskog rasporeda 1. brigade napadale su četiri čete 5. bataljona, a na desnom krilu napad je organizirao Dušan Majstorović s četama 5. makedonskog bataljona. U rajonu napada 4. bataljona »Matija Gubec«, na kanalu kod Sremčevog salaša, neprijatelj je napustio rovove ostavivši na položaju četvoricu mrtvih, što se Nijemcima rijetko dešavalo, i dosta oružja i opreme. Kad se »Matija Gubec« povukao, u istom pravcu napad je izvršila grupa boraca 3. bataljona »Božidar Adžija«; zagrnuti bijelim plahtama spretno su se privukli do neprijatelja, da bi »sa bombama upali u rovove težeći da uhvate bar ranjenog neprijateljskog vojnika«. No, zatekli su samo nekoliko mrtvih, a bilo je i oružja. Mijo Orešković, jedan od prvih koji su dobili medalju hrabrosti, uhvatio je Nijemca za čizme, i čizme je zadržao, ali je izuveni Nijemac pobjegao.¹³²²⁾

Bataljon »Jane Sandanski« je napad izveo sjeverno od kapele Sv. Ilije, između te kapele i kote 85, na rovove ispred sjeveroistočnog i istočnog ulaza u Iince. U analizi štaba brigade sutradan će biti kazano da se »V bataljon u svojoj prvoj akciji dosta dobro držao«: podišavši njemačkim rovovima neprimjetno, borci Makedonskog bataljona su napad najavili vatrom iz minobacača, da bi poslije prvih eksplozija sve tri čete, predvođene Stevom Zorićem, Milom Lončarom i Milanom Medićem, silovito »jurnule sa ručnim bombama, te upale u prednje neprijateljske položaje i zauzele 5 pokrivenih bunkera«. Vratili su se bez »živog jezika«, sa osmoricom ranjenih boraca. Sutradan je jedan od tih ranjenika umro u bolnici.¹³²³⁾

Naredne noći Milan Medić i Stevan Zrakić su s pedesetak boraca 3. čete 5. bataljona »Jane Sandanski« ponovo u akciji, ovog puta zapadno od poljane Kondrašica, na salašu ispred svetoilijinjke kapele, gdje je bilo nekoliko njemačkih bunkera. Čim su se Makedonci oglasili prvim pucnjevima, Nijemci su pobjegli prema svojim glavnim položajima na kanalu ispred Ilinaca. Istovremeno je napad na Nijemce izveo i vod Vukašina Batinice (1. četa »Božidara Adžije«); »uspio je da dođe do njemačkih rovova, ubio je jednog neprijateljskog vojnika, skinuo ga (svukao mu uniformu) i zaplijenio njegovu pušku«.¹³²⁴⁾ U toj akciji vod »Božidara Adžije« imao je četvoricu ranjenih.

Pred jutro 3. februara ojačani vod Martina Milinovića i Mile Kankasa (2. bataljon) napada Nijemce u rajonu kapele Sv. Ilija. Nijemci su

¹³²¹⁾ Isto, 3-10

¹³²²⁾ Isto, 798, 11-2

¹³²³⁾ Isto, 800, 3-10

^{1324*)} Isto.

se već bili izvijestili. Ovog puta nisu se dali smesti. »Pekišin« vod se iz akcije vratio noseći poginule Bogdana Tubića, Branka Trbojevića, Ivana Matkojevića, i sa osam ranjenih.¹³²⁵

Na položajima u rajonu Gradina - Ilinci 1. brigada je najžešće i najzamašnije borbe vodila 5. februara. Tada će brigada dobiti pohvale od štaba 1. armije.¹³²⁶ Napad su oko ponoći izveli 1. i 4. bataljon. Do 4.30 sata su zauzeli sve njemačke predstražarske položaje kod Ilinaca. U rovovima jugoistočnog ulaza u Ilince, na koti 82 i u utvrđenim kućama kod kote 83, Nijemci su ostavili 15 poginulih vojnika. Ali, i proleter i imaju gubitaka. Teren je za nastupanje »vrlo nepogodan, brisan a pored toga bila je i manja količina nagaznih mina«. ¹³²⁷ Uspješno je demontirano 45 mina. Preko dana jedinice su se zadržale na dosegnutim položajima. Napadi su poslije artiljerijske pripreme nastavljeni u 20 sati. Zahvaljujući izvanrednom sadejstvu minobacač^ »pješadija se bez velikih gubitaka podvukla do samih neprijateljskih rovova pred selom i IV bataljon je uspio sam bombama da na lijevom odsjeku zauzme rovove«. Potom je uslijedio napad na centar njemačkog obrambenog pojasa. »Više puta smo ponavljali upade u rovove, ali kod I bataljona tek oko 4 časa ujutro uspjeli su upasti u rovove i pobiti neprijateljske vojnike«. Poslije 22 sata »osjetilo se mrtvilo i teško se išlo napred, borci su bili mokri, blatnjavi, ozebli, a neprijatelj je privukao i topove bliže Ilincima na cesti Ilinci-Nijemci te je tukao naše položaje«. ¹³²⁸ U 4.15 sati 6. februara 1. i 4. bataljon 1. brigade su bili primorani da se povuku iz djelomično osvojenih Ilinaca. Odstupnicu je držao jedan od rijetkih koji su već imali dva Ordena za hrabrost, Branko Kričković. Ponašao se kao da njega neprijateljsko zrno ili geler ne mogu pogoditi. Kraj njega ginu Feliks Travan i Svetislav Biberčić. Primjetio je da je na čošku jedne zgrade pao Dragomir Milivojević, ranjen. Poletio je da ga izvuče. U taj mah obojicu su zasuli mitraljeski rafali i najomiljeniji komesar čete 1. bataljona Branko Kričković, mladić djevojačke čednosti i snažne volje, jedinac u majke, gine na jugoistočnom izlazu iz Ilinaca. Dušan Milojević i Relja Milošević su ga izvukli i pri tome su obojica ranjeni.

U borbi za Ilince od noći 4. i 5. februara do jutra 6. februara dva bataljona 1. brigade su imala 14 mrtvih (dvojica od njih su umrla prilikom kirurške intervencije), 3 kontuzovana i 53 ranjena borca.

Narednih dana, do povlačenja 1. brigade na odmor u Adaševce, na položajima zapadno od Šida, od Gradine na Bosutu do Ilinaca, dolazilo je do učestalih okršaja manjih razmjera. To razdoblje karakteristično je po akcijama nasilnog izviđanja, što je tražilo Obavještajno odjeljenje štaba 1. armije. Jedna od specijalnosti tih nasilnih akcija bio je »lov na živi jezik«. O takvim akcijama već onda su ispredane, obavještajno-izviđačke legende. U džepnim listovima 1. brigade 1945. godine nalazimo više zapisa o takvim akcijama, a od imena najčešće je spominjan »obavještajac Tine«. Njega kao izuzetan slučaj opisuje i njegov saborac Dušan Janković: »O njemu se zna samo toliko: da je Beograđanin, student i

¹³²⁵ Isto, 4-10

¹³²⁶ Zb. NO R, 1/18,317

¹³²⁷ A VII, 800, 5-10

¹³²⁸ Isto

junak«. Pokušali smo - listajući sve spiskove - odgonetnuti tko je Tine, ali nismo uspjeli.¹³²⁹ Janković, koji tog studenta pamti sa sremskog fronta, piše kako mu je »Dmitar Zaklan poveravao specijalne zadatke«, vjerovatno i stoga što je »Tine dobro govorio nemački«. Akcije je izvodio s grupom probranih, koji su redovno morali biti dobrovoljci: »U stilu komandosa, vešto menjajući odeću, ulazili su čak i u Vinkovce pune neprijateljskih vojnika. Otuda je čak doveo jednog nemačkog poručnika, pa i ustaškog zastavnika, zakićenog ružmarinom, jer zastavnik se toga dana ženio«. Po sjećanju Dušana Jankovića, Nijemci su u februaru otkrili bazu obavještajca Tine kod sela Cerna, između Županje i Vinkovaca, na važnoj komunikaciji koja će u aprilskoj ofanzivi 1. armije biti cilj 6. proleterske divizije. Janković tvrdi da su se »iz okruženja probila samo dva borca; drugi su zajedno s Tinetom ostali zauvek u bazi«.

O takvim aktivnostima dokumenata je malo. Gotovo da ih i nema. Osim operacijskog dnevnika brigade, ostalo je u arhivama tek dvadesetak dokumenata o životu i dejstvima brigade na sremskom frontu. Nema ni partijske, ni skojevske dokumentacije. Iz ono malo sačuvanih dokumenata dade se uočiti osnovno u životu i djelovanju brigade. Jedan od takvih dokumenata pisan je 13. februara: pomoćnik politkomesara Milan Grubić, koji je u to vrijeme obavljao i poslove komesara brigade, budući da je Jovica Grković na partijskom kursu CK KPJ, i komandant Dmitar Zaklan, obavještavajući štab divizije, slikaju prosječni ratni dan na sremskofrontovskim položajima 1. brigade:

»Na našim položajima nema značajnih promjena. Jedna patrola V bataljona sukobila se sa neprijateljskom patrolom te su uspjeli ubiti jednog neprijateljskog vojnika, zarobiti jednu pušku i sanduk municije. Kasnije poslije podne primjećena je jedna grupa neprijateljskih vojnika oko rovova. Oko 20 vojnika. Na to je naš V bataljon otvorio vatru iz bacača i pogodio tačno u bunkere, gdje je zapaljen jedan bunker i prema izvještajima izviđača i štaba bataljona neprijatelj je imao oko 12 mrtvih i ranjenih vojnika. Na to je neprijatelj otvorio vatru iz 2 topa, koji su zapadno od Ilinaca, i iz bacača, koji se nalaze sjeverno od crkve. I u topovskim granatama bacali su na naše položaje letke borcima naše divizije. Vjerovatno to da oni bacaju ove letke da bi nas obmanuli da se tamo i sada nalaze Nijemci. Poduzeli smo mjere da izvučemo nekoliko od mrtvih njihovih vojnika, te ćemo po ispravama ustanoviti kakva se vojska tamo nalazi... Na našoj strani danas bio je 1 borac lakše ranjen. Prilaže se slika 1 neprijateljskog vojnika koji je prošle noći skinjen (ubijen) od snajperiste 5. bataljona...«¹³³⁰

Leci, spomenuti u ovom izvještaju, bili su povod za jednu akciju 4. bataljona. Leci su bili sadržaja kao i u vrijeme njemačke ratne nadmoći: pozivi na predaju, uz opasku:»Ovaj letak vam služi kao propusnica. Kada se približite našim predstražama vičite u znak raspoznavanja: Kamerad, Evropa, Evropa!« Milan Kolak Boja, komandir čete u »Božidaru Adžiji« (nešto ranije bio se vratio iz bolnice, dugo liječen poslije teš-

^{1,291} Ana Milićević Manojlović, borac NOR iz Beograda, misli da je obavještajac Tine njen brat Predrag Manojlović Dragan, iskusnan beogradski ilegalac. Njoj je pri kraju rata javljeno da je njen brat »poginuo na obavještajnom zadatku«.

kog ranjavanja za vrijeme bitke za Valjevo), »došao je na neobičnu ideju. Iste večeri se jača jurišna grupa Treće čete, koju je predvodio komandir, prikrala neprijateljevim rovovima ispred Ilinaca. Nečujno je kroz snijeg prokopala približnicu i nešto poslije noći izvršila juriš uz povike: kamerad, Evropa, Evropa! Posle tog Bojinog utuka na nemački psihološki udar, na Prvu brigadu nije više bačen ni jedan letak«.¹³³¹⁾

Zapamćene su i akcije Dragoslava Jovanovića Draže, kojeg su proleter i 1. brigade prvi put vidjeli kod Valjeva s kokardom na šajkači. Poslije borbe kod Šida primljen je u SKOJ i postao desetar. »Borci Jovanovićeve desetine bili su naoružani automatima, a desetar šarcem. Njihova 'specijalnost' su bili istureni rovovi i bunker i. U neko doba noći, ili pred zoru, prikrali bi se neprijateljevim položajima i uskakali u vatrena gnijezda. Samo za mjesec dana je ta desetina uništila tri bunkera. U jednom okršaju desetar Jovanović je teško ranjen. Dok su ga njegovi drugovi iznosili na nosilima, on je pjevao koliko ga je grlo nosilo«.¹³³²⁾

Prodori u neprijateljski raspored su uvijek bili značajni. Podataka o neprijatelju je bilo samo toliko koliko se moglo utvrditi izviđanjem ili od »živih jezika«. To se vidi iz citiranog trinaestofebruarskog izvještaja. I tad kao i prethodnih ratnih godina, obavještenja prikupljena u službama i štabovima NOV nisu uvijek bila tako siromašna da se po njima ne bi, uz pravilnu analizu, upoređivanja, s mišlju na moguće dezinformacije, ne bi mogli donijeti približno tačni podaci. Na žalost, podaci su samo zbrajani i doslovno uzimani tako da su svi oni izvještaji obavještajnih grupa ostali nedostatni za cjelovitije sagledavanje neprijateljevog rasporeda, moći i nakana.

Akcije su i po broju i po snazi intenzificirane, naročito od 12. do 19. februara, kad je 1. armija na sremskom frontu ulagala silne napore da bi olakšala posao 3. armiji, koja se dijelom snaga (12. korpus) sa slobodnog virovitičkog teritorija morala povlačiti u Mađarsku, a dijelom snaga (6. slavonski i 10. zagrebački korpus) vodila krvave borbe po Slavoniji, i 2. armiji koja je imala grčevite sudare u istočnoj Bosni.

Dok je 1. brigada u Adaševcima, na odmoru (14. februara), splet pohvala izrekao joj je u govoru poslije smotre komesar 1. armije Mijalko Todorović. Sutradan je Štab brigade obaviješten da je brigadi dano u zadatak da prodre kroz bosutske šume prema Vrbanji i komunikaciji Brčko - Vinkovci. Ujutro 18. februara na zadatak su, s komandantom Dmitrom Zaklanom i zamjenikom komesara Milanom Grubićem (Jovića Grković je bio na partijskom kursu), krenuli 2. 3. i 4. bataljon, inženjerska četa, vod izviđača, vod vezista i sanitetska četa. Naređeno im je da napadnu neprijatelja u Strošincima, Soljanima, Drenovcima i Račincima, ispred pruge Vrbanja - Brčko. Glavnina brigade je ojačana konjičkim divizionom.

Krećući se pravcem Adaševci - Morović - Grk (sad Višnjićevo) - Sremska Rača - Jamena, trebalo je preći oko 50 kilometara.

Računalo se da u Strošincima, 5 kilometara sjeverno od Jamene, gdje su se prikupile sve jedinice pripremajući se za napad, nema više

¹³³¹¹ Dušan Janković, n. d. 16
¹³³²¹ Isto, 160

od 150 vojnika. Računica je bila kriva. U Strošincima je 18. februara bilo »više od 350 njemačkih vojnika sa raznim oružjem i oruđem«. ¹³³³¹

Odmah poslije pristizanja u Jamenu, bataljoni su upućeni na zadatak. Prvi je svoje čete pokrenuo komandant 2. bataljona Miloš Todorčić. On je s komesarom Simom Baškotom na čelu kolone. Prema Drenovcima su rasporedili jednu četvu, konjički eskadron (pridodat bataljonu) poslali su da zatvori komunikaciju prema Soljanima, a s ostalim snagama su izveli manevar preko Kučina šume, zauzimajući polazne položaje jugozapadno od Strošinaca. S istoka i sjeveroistoka napadale su čete »Božidara Adžijec«. »Matija Gubec« je dijelom snaga angažirao neprijatelja u Račincima, a dijelom snaga je osiguravao izvlačenje ranjenika

Znak za opći napad morao je dati Miloš Todorčić. No, prvi je u doticaj s neprijateljem došao »Božidar Adžija«: slabi vodiči (slabi stoga što nisu znali neprijateljev raspored) s prethodnicom su naleteli na neprijatelja tamo gdje ga nisu očekivali. Tek što su čuli jeku borbe, Todorčić i Baškot su ispalili zaredom po tri crvene rakete: znak da sve čete odmah napadaju.

Daleko od rovova 1. armije NOVJ, prividno zaštićeni teško prohodnim bosutskim šumama, Nijemci u Strošincima nisu bili pripremljeni za borbu. Prije osvita su tučeni: ili su poginuli (»ubijeno je 75 neprijateljskih vojnika preko kojih su naši borci pregazili, među njima 2 njemačka podoficira«), ili su zarobljeni (»zarobljeno je 37 neprijateljskih vojnika«).

Pravstivši četama »Pekiše Vuksana« da okončaju borbu u Strošincima i otpreme zarobljenike, Dmtar Zaklan je Đoki Jovaniću Malom naredio da sa 3. bataljonom, vodom izviđača i konjičkim eskadronom udari na Soljane. Baš tad je soljanski garnizon ojačan: osim što se tamo skrasio dio strošinačkog njemačkog garnizona, iz Vrbanje je prispjela satnija ustaša. Prethodno su se u Soljanima nalazili dijelovi neke bjelokozačke jedinice, oko 200 vojnika. Bez mnogo znanja o neprijatelju u Soljanima, Đoko Jovanić Mali je odlučno uveo svoje ojačane čete u borbu. U prvom naletu »Adžijine« čete su pregazile utvrđene položaje na istočnom i sjeveroistočnom ulazu u selo, a onda su se upustile u borbu u selu, gdje su Nijemci, Kozaci i ustaše pružali grčevit otpor, posebno u centralnom dijelu sela, oko crkve. Do 16,30 sati oslobođeno je gotovo čitavo selo. Neprijateljeve jedinice bile su sabijene u nekoliko kuća uz cestu prema Vrbanji. Tu su se i održali, jer im je u 16,30 stiglo u pomoć oko 200 ustaša sa tri bacača i jednim topom. Nešto kasnije, kad je iz Vrbanje u galopu dojurila i neka kozačka konjička jedinica, u štabu brigade i u štabu 3. bataljona su shvatili da bi dalje nastojanje na ostajanju u Soljanima bilo pogubno. Krivicu će primiti konjički eskadron, »koji je obezbjeđivao selo sjeverno od šume«: nije na određenim položajima sačekao očekivanog neprijatelja, već je - ponesen borbom - »zavio prema putu Soljani - Vrbanja u cilju gonjenja neprijatelja«. ^{1334>}

Prodor neprijateljske konjice u Soljane bio je vrlo brz. Naivnost osiguranja se osvetila. Na udaru su se našli ranjenici, prikupljeni kod crkve u centru sela. Tu je došlo do ogorčene borbe. Štab divizije je kas-

nije obaviješten da je borba trajala sve dok i posljednji ranjenik nije izvučen. Čitav bataljon se iz Soljana »povukao prilično organizirano zahvaljujući upornosti štaba bataljona i komandama četa«. U obrani ranjenika bataljon je u Soljanima imao 6 mrtvih i više od 20 ranjenih.

Za to vrijeme na položajima četa »Matije Gupca«, i prema Račinima i prema Jameni, vođene su manje borbe. Neprijatelj je iz Račinaca pokušavao da se u grupama probije u zaleđe »Pekiše Vuksana«, ali je svuda sačekan i odbačen.

Borbe su vođene do jutra 20. januara.

Između 4 i 5 sati jedinice su se povukle prema Jameni.

U dvodnevним borbama 1. brigada je imala 12 mrtvih, 27 ranjenih i 1 nestalog (Stevo Đurić iz Kumana). U spisku poginulih je bio delegat voda Miloš Milosavljević. Međutim, u jednom od dokumenata vojnog saniteta za njega se zapisano: »Uhvaćen od strane neprijatelja. Ranjen. Spasio se. Javio se iz zagrebačke bolnice svojoj jedinici 11. VI 1945«.¹³³⁵ U Soljanima i Strošincima su poginuli Miloš Dimitrijević, Slavko Dimitrijević, Momčilo Đekić, Vladimir Grbić, Svetozar Kovačević, Prodan Novaković, Branislav Radičević, Ratko Stupljenin, Muharem Kovačević, Miodrag Todorović, Milan Gržina i obavještajni oficir 3. bataljona Mile Obradović. Brigada je od 25. januara do 21. februara imala gotovo 200 izbačenih iz stroja. U 3. bataljonu kod Male Vašice jedna je četa ostala istog dana bez komesara i pomoćnika komesara: komesar Dane Sekis teško je ranjen u obe noge (minobacač), a partijski sekretar Tomo Devčić je ostao bez očiju (nagazna mina). Teško je ranjen i komesar čete Nikola Rapajić. Pomoćnik komesara čete u 2. bataljonu, Đuro Vojinović, ranjen je u glavu, desnu ruku i obe noge, a zamjenici komandira Vladimír Smojver i Milan Basarić su ranjeni u stomak. Komandir čete Dane Sokolić teško je ranjen u borbi za Ilince...

Brigada je do 26. februara zadržana na odmoru (što znači: svestrana, uporna, gotovo danonoćno vojna i politička obuka), da bi tada, smjenjujući 2. ličku brigadu, zaposjela rovovske položaje prednje linije fronta na lijevoj obali Bosuta, između Ilinaca i Batrovca. Na tim položajima su bataljoni 1. brigade ostali 17 dana, do sumraka 15. marta. U tom razdoblju i 6. proleterska divizija i njene brigade, po ugledu na formaciju Crvene armije, reorganiziraju se u trojne formacije. Dva bataljona 1. brigade su rasformirana; borci su raspoređeni po ostalim bataljonima i brigadnim pratećim jedinicama i službama. Peti makedonski bataljon »Jane Sandanski« rasformiran je 12, a četvrti »Matija Gubec« 16. marta. Od brigada 6. divizije rasformirana je najmlađa - 22. kosmajaska; dva njena bataljona su 9. marta svrstana u 21. diviziju, a dva su zadržana u 6. proleterskoj.

Posljednji komandant Kosmajске brigade, Miloš Čanković, vratio se u 1. ličku za komandanta. Podatak o njegovom dolasku sačuvan je u onovremenom zapisu Veljka Dimića, koji je vršio dužnost pomoćnika komesara 2. bataljona: kako je major Čanković, »zadivljujuće ohol u hod«, utegnut i uredan »kao mladoženja«, »aristokratski nedotičiv«, modrih hladnih očiju, kroz rovove i tranšeje prividno srdit, a uistinu

sretan što je ponovo u Prvoj. Ta njegova vezanost uz brigadu u kojoj je bio i operativac, i komandant bataljona, i zamjenik komandanta, i komandant, vidi se po dnevniku vođenom i u vrijeme odsustvovanja iz brigade, od 15. februara do 10. marta, dok komanduje Kosmajskom: Čanković i tada, iz dana u dan, bilježi sve o 1. brigadi, kao što je bilježio u prethodnom razdoblju: i gdje je raspoređena, i kakve je, odnosno gdje je vodila akcije, i koje su, i kakve kadrovske promjene, i koliki su gubici. ...

Dmitar Zaklan, za kojeg je Nikica Pejnović znao reći da je po komandantskoj promišljenosti i smionosti u odlučivanju osvojio u brigadi i čitavoj 6. proleterskoj diviziji autoritet i poštovanje, iz brigade je otišao na školovanje u SSSR 10. marta.

Sažimanje brigade u tri bataljona¹³³⁶¹ uvjetovalo je značajne kadrovske promjene. U štabu su tri nova čovjeka: vratio se Miloš Čanković, sad kao komandant, Mirko Medić Cukić je iz Kosmajске došao za načelnika štaba brigade, a Lela Mandić, po godinama jedna od mlađih, a po ratničkom stažu jedna od nastarijih u brigadi, preuzela je skojevsko sekretarsko mjesto umjesto Gojka Damjanovića, koji je postao sekretar SKOJ-a u diviziji. Cjelovit spisak komandnog kadra ne postoji, ali se od desetine do štaba brigade dade - po pojedinačnim spiskovima, - rekonstruirati barem veći dio komandnog kadra u posljednjoj fazi rata.¹³³⁷¹

1336) partijska i skojevska organizacija su se prema tome zadatku odnosile kao prema gotovom činu, kao prema stavu iza kojeg stoji Generalštab, ali se ne bi moglo reći da su komunisti i skojevci i drugi stariji borci laka srca prihvatili to što se njihovim jedinicama uskraćivala mogućnost da svoje ratničke vrijednosti, kao kompaktni borbeni kolektivi, iskažu i u završnici rata.

1337) prvi bataljon »Marko Orešković«: u martu je umjesto Branka Vukelića, koji preuzima dužnost načelnika operativnog odsjeka brigade, za komandanta došao Nikola Pavković; politički komesar je do 20. aprila Damjan Zorić, a potom Mirko Lasković; zamjenici komandanta: Rade Krajnović Krajina, pa Nikica Pavković, onda opet Krajina; pomoćnici komesara: Dragan Grubor, u drugoj polovici januara i februaru Mirko Lasković, zatim ponovo Dragan Grubor. Obavještajni oficir Stojan Trtica. Intendant Ilija Petrović, zamjenik Ivan Srzentić. Referent saniteta Nedeljko Mileusić. Sekretar SKOJ-a Slavoljub Srećković. »Rukovaoc naoružanja« Nikola Brkić. Komandiri četa (bez redosljeda): Nina Prijjić, Đuro Zorić, Košta Narančić, Josip Župan, Sava Budisavljević, Rade Đapa, Dane Ūzelac, Milan Stanković. Komesari četa: Branko Kričković, Ivan Balen, Dušan Rašuo, Dane Medić, Rafailo Juretić, Đuro Radenović, Stevan Zrakić, Petar Prijjić, Miodrag Pavlović. Zamjenici komandira i pomoćnici komesara četa: Stevo Glumac, Mirko Medić, Gojko i Ilija Obradović, Vlado Smojver, Đuro Dubajić, Filip Bokan, Milan Ribar, Vlado Vein, Nikola Plečaš, Janko Svilar, Mane Stojanović i Relja Vasić. Vodnici, delegati vodova, deseteri, komandiri izviđačkih odjeljenja: Petar Popović, Stojan Poučević, Nenad Čosić, Miodrag Drndarević, Rade Mudrić, Milan Rogić, Tomo Radman, Stevo Zivanov, Milan Srdić, Aleksandar Milanović, Ratko Novaković, Rudi Krajcer, Nikola Trišić, Stevo Stojčević, Mirko Medić, Đuro Došen, Sindel Fubak, Mile Ugarković, Vladimir Miljović, Vojislav Šujdević, Prodan Šujdević, Stevo Serdar, Jovan Sovilj, Vlado Vein (Nikolin), Ivan Nedoklan, Milan Zarić, Petar Prijjić, Sefer Macanović, Mile Malbaša, Simo Malbaša, Janko Janjević, Sime Gazić, Cvitko Turković, Zdravko Pavlović, Mičo Čopić, Vlado Pejić (šef kuhinje), Dušan Bosić, Mičo Prijjić, Stevan Belić, Savo Kovačević, Jovan Lazarević, Dimitrije Nikolaiević, Krsto Andonović, Svetislav Biberčić, Jovan Marković, Goga Saleski, Zivko Petković, Stojan Grujić, Milan Mandić, Branko Mandić, Miloje Petrić, Aleksandar Nastić, Dušan Paripović, Ljubo Manestar, Đuro Čopić, Nikola Dubajić, Branko Samardžić, Đuro Jovičić, Ljubo Kikić i vodnik-kurir Stevo Tankosić.

Drugi bataljon »Pekiša Vuksan«: komandant poručnik Miloš Todorić, komesar Simo Baškot Šimo. Zamjenik komandanta poručnik Mile Filipović. Pomoćnici komesara: do sredine marta Đuro Vojnović, zatim Pajina Novaković i (uoči ofanzive do borbi na Ilovi) Veljko Dimić. Referent saniteta: Venko Jovović, zamjenik Jelka Momčilović. Intendant: Bude Basta, zamjenik Josip Križan. Rukovaoc bojne opreme: Dušan Zorić. Komandiri četa: Marko Vojinović Markica, Gojko Njegovan, Svetozar Stefano-

vić, Rade Kljajić, Miloš Cvjetičanin, Nikola Mandić, Ivan Asanović, Miloš Potkonjak i Martin Milinković Crni. Komesari četa: Mirko Francetić, Petar Radenović, Dane Sokolić, Milan Mandić, Petar Dmitrašinović, Stevan Popović, Dragan Đorđević, Rade Potrebić. Zamjenici, odnosno pomoćnici: Milanko Kljajić, Dušan Pavković, Momčilo Marković, Ektor Frank (ili Frank Hektor), Martin Prpić, Mićo Jelača i Živko Medić. Komandiri vodova, delegati vodova i desetari: Ivan Sepat, Ilija Popović, Matija Pavlović, Toško Đukanović, Branko Mioković, Svetozar Milanović, Živorad Poljarac, Joso Kikina, Nikola Pilato, Nikola Obradović, Milan Kojić, Milan Igić, Petar Bogunović, Đuro Gajić, Vojislav Vuković, Hasan Čolić, Uroš Karanović, Straliinja Vasiljević, Jeremija Vukosavljević, Nikola Glumičić, Marinko Nikolić, Veselin Nikić, Branislav Petrović, Strajin Petrović, Živko Todić, Milorad Tešović, Milovan Grujičić, Radomir Vasić, Velimir Milinković, Dragoslav Jovanović, Miloš Đorđević, Geno Pavlica, Mile Munjas, Stevo Rodić, Ante Ladišić, Živorad Pivić, Dane Cvjetičanin, Todor Banjac, Milivoje Stepanović, Milomir Pejić, Vojin Vein, Vlade Pavlović, Gavrilo Nenadović, Ante Novak, Milovan Bojić, Stanoje Petrović, Franc Hudin, Savo Baladžić, Miloje Tacić, Martin Milinović, Mile Kanhasa, Božo Zorić, Mirko Karada, Mile Marčelja, Stevo Čortan (barjaktar), Tode Ivošević, Fatesko Aćimović, Miloš Nikolić, Milenko Životić, Bogosav Jovičić, Rudolf Vuk, Filip Babović, Nikola Kastratović, Boško Gavrić, Obrad Radosavljević, Mihajlo Aleksić, Radivoje Lazarević, Dragoljub Lazić, Božo Precovan i Milisav Jovanović.

Treći bataljon »Božidar Adžija«; komandant je do proboja fronta kapetan Đoko Jovanić, a od 15. aprila do pobjede Mirko Starčević, Jovo Zavišić, koji je jedno vrijeme i v. d. komandanta. Posljednjih tjedana bataljonom je komandovao Starčević. Komesar je bio kapetan Stevo Dragišić, a pomoćnik poručnik Milan Došen. Stariji vodnik Mile Đapa, a zamjenik Soka Pokrajac; Intendant: Simo Bauk, a zamjenik Đorđe Ladević. Rukovodilac SKOJ-a: Aleksa Nenadović Cakan. Komandiri: Mile Desnica, Rade Ljubibratović, Mile Kolak, Jovo Zavišić, Vukašin Batinica, Mile Jakšić, Dane Milojević, Aleksa Nenadović, Dragan Rakičević. Komesari četa: Sreten Ostrolučanin, Nikola Rapajić, Dane Sekis, Raja Nedeljković, Vukašin Debokin. Zamjenici komandira: Mile Jakšić, Vinko Randić, Jovan Božović, Nikola Popović. Pomoćnici komesara: Stipe Šimatović, Tomo Devčić, Vukašin Dadokin, Nikola Sigurnjak. Komandiri vodova, delegati vodova i desetari: Jovan Stanislavljević, Branko Lazić, Marijan Lukežić, Đorđe Trajković, Mile Babac, Jovo Obradović Jovonja, Mikica Pelivanović, Milan Miljuš, Miodrag Sredojević, Vukašin Batinica, Dušan Rašula, Đuro Đukić, Milan Narančić, Đuro Diklić, Vajo Ivanišević, Jovan Stojisavljević, Dragan Markičević, Branko Gajović, Petar Štrbo, Petar Zarić (ili Zorić), Đuro Žigić, Dmitar Jerković, Mile Damjanović, Živko Lukić, Nikola Popović, Ilija Filipovski, Branko Petrović, Aleksandar Sekulić, Dobroslav Jelić, Rade Đorđević, Rudolf Kokanj, Mihajlo Arnjaš, Obrad Vrmeda, Dragiša Preradović, Ante Nikšić, Nikola Javorina, Aleksa Tomašević, Petar Radivojević, Stipe Parić, Milovan Popović, Radivoje Radovanović, David Čebić, Milutin Stanković, Bogdan Brkljač, Dragiša Petrović, Vladimir Makar, Dane Damjanović, Milan Petrović, Dušan Pavić, Gojko Babić, Branko Lazić, Tijosav Čitaković, Petar Sarjanović, Milorad Jeremić, Radenko Kovačević, Aleksandar Krsmanović, Aleksandar Manić, Dimitrije Mladenović, Tihomir Novaković, Jordan Milovanović, Đuro Đekić, Dmitar Jerković, Ilija Dubaić, Miloš Jakovljević, Dragoslav Đorđević, Milovan Lazić, Josip Františković, Josip Cvitoš, Milija Milutinović, Petar Crnčević.

Četa za vezu: komandir stariji vodnik Branko Brakus, politički komesar Milan Krajnović. Zamjenik komandira stariji vodnik Đoko Počuća. Pomoćnik komesara: potporučnik Andrija Bursać. Ekonom: vodnik Miroslav Valjan. Komandiri vodova, delegati, desetari: Radosav Lučić, Đuro Bokan, Veljko Kosanović, Đuro Pjevač, Josip Anić, Bogoljub Radojčić, Simo Radenović, Dušan Narandžić, Stevan Ribar, Važne Supak, Mileva Markovića, Anka Prpić.

Inžinjerska četa: komandir vodnik Danilo Lujjić. Komesar Rafajlo Jurac, pa Verko Baser. Pomoćnik komesara: Branko Kuprešanin. Komandiri vodova, delegati, desetari: Dragan Stepanović, Dušan Desnica, Sime Vidić, Radivoje Popović, Dragan Desnica, Božidar Lazarević, Živorad Đukić, Vojin Radović, Živorad Vičentijević, Borisav Savić, Mihajlo Popović.

Izviđačka četa: komandir poručnik Ilija Janković; komesar poručnik Aksentije Vesić (zamijenio Jovu Đumića, koji je prekomandovan u izviđačku četvu pri štabu divizije). Zamjenik komandira: potporučnik Marko Vojninović. Iz prve formacije komande čete ostao je samo pomoćnik komesara potporučnik Stanko Torbica. Komandiri vodova, delegati, desetari, vođe izviđačkih odjeljenja: Jaga Mrkšić, Janko Draganić, Petar Škorić, Joso Premuž, Marko Nikolić, Karlo Predovan, Života Dovančević, Mihailo Tatalović, Vaso Šijan, Danica Petrović, Frane Šarić, Dane Cvijanović, Mile Vujić, Milorad Jakovljević, Jovo Sladaković (ekonom čete), Čedomir Marković (rukovaoc ubojne opreme), Dragan Kalinić.

Protivavionska četa: komandir Ilija Mirković, komesar Stanko Bulj. Vodnik Ilija

Poslije reorganiziranja brigade u tri, umjesto pet bataljona, krajem marta, u brigadi je formirana specijalna jedinica - udarna četa u kojoj su svi borci bili naoružani automatskim oružjem. U odnosu na naoružanje i osposobljenost automatičara, za četu su bili predviđeni posebni borbeni zadaci. Četa je od rukovodilaca imala samo komandira. Do početka ofanzive komandir je bio Stevo Glumac, a od 6. aprila automatičare je vodio Slavko Plečaš, koji je više primjerom, nego narednjem pokazivao kako se borbeni zadaci obavljaju.

U martu, dok su bataljoni smjenjivani na položajima u prvoj borbenoj liniji, između Gradine na Bosutu i Kandrašice kod Ilinaca pozadinski dijelovi 1. brigade, pomalo opterećujuće glomazni, premješteni su iz Adaševaca u Šid, gdje će i ostati sve do proboja sremskog fronta.

Zamašnih borbi nije bilo; uglavnom: sudari patrola, okršaji na predstražarskim mjestima ili u akcijama hvatanja »živog jezika«... Gubici su bili posljedica stalne artiljerijske paljbe s njemačkih položaja ili od nazganih mina. Za sve to vrijeme, poslije borbe u Strošincima i Soljanima, od 20. februara do 15. marta, kad je 1. brigada iz rovova prednje linije povučena na odmor u Adaševce, poginulo je 11, a ranjeno je 9 boraca. U noći 5. i 6. marta, kad je neprijatelj, poslije snažne artiljerijske i minobacačke pripreme, napao položaje »Pekiše Vuksana« i jedne čete »Jane Sandanskog«, između Sremčevog salaša i Gradine, 1 borac je nestao, jedini koji je u čitavoj 1. armiji NOVJ, koja je 1. marta dobila ime Jugoslavenska armija, nestao tokom marta. Prema sačuvanoj dokumentaciji, posljednji je u rajonu aktivnosti 1. proleterske brigade 6. divizije uoči proboja sremskog fronta poginuo u šumi kraj Bosuta pored Batrovaca Krsta Aksentije Jovanović iz Brajkovića kod Kosjerića.¹³³⁸¹ Tada su bila učestala izviđanja prema Bosutskim šumama radi predstojeće ofanzive. Hvatajući »živi jezik«, izviđačka grupa 1. bataljona je 31. marta postavila zasjedu na komunikaciji Batrovci - Lipovac, »gdje je sačekala grupu neprijateljskih vojnika u jačini od 30 vojnika. Istu grupu naša zasjeda pustila je na blisko odstojanje i otvorila na njih žestoku vatru«, ali »nije mogla doći do neprijateljskih vojnika mrtvih i ranjenih, pošto je zasjeda bila na vrlo bliskom odstojanju od sela Batrovaca...¹³³⁹

Desnica; vode odjeljenja: Dobrivoje Ilić, Dušan Plavša.

Intendantura: komandir čete poručnik Janrija Prijčić, pomoćnik komesara Đorđe Vukmanović, komesar čete poručnik Milan Potrebić; Pomoćnik intendanta brigade: potporučnik Dragoljub Nešić, pomoćnik intendanta u pogledu ishrane potporučnik Stevo Grbić, Jovan Ratković. Član intendanture stariji vodnik Petar Pajić. Rukovodioci u intendanturi: Mane Rašuo, Ilija Kalinić, Stevo Novaković, Rade Trkulja, Petar Stanić, Pero Bursać (Jandrijin), Gojko Ilić, Radovan Jakšić, Mato Grbić, Pajo Pavković (Ilijin), Milan Kenjalo, Nikola Kantar, Jovo Tojagić.

Sanitet: referent saniteta je poslije odlaska studenta medicine Mladena Sikića bio poručnik Dušan Pećanac. Komesar čete poručnik Zorka Počuča. Do 17. marta zamjenik referenta saniteta bila je poručnik Soka Korica, koja je tada otišla na školovanje u SSSR. Upravnik previjališta: potporučnik Mile Pilipović. Intendant previjališta: zastavnik Milan Narandžić. Politički delegat partijski rukovodilac: stariji vodnik Milka Kokotović. Vodnici, desetari: Božo Baić, Nada Eror, Petar Varićak, Danica Stanić, Zoran Antonović, Petar Štokić, Milovan Šujdović, Milan Milenković, Mihajlo Negić, Ilija Vojinović, Milka Zagorac, Milka Grahovac, Anda Obradović, Jeka Obradović, apotekar Bogdan Marković, Mićo Mileusnić (zamjenik referenta saniteta u brigadi).

¹³³⁸) A VII, 800, 9-10

¹³³⁹) Isto, 8-10.

Ponajčešće, i onda kad bi neprijateljski vojnici bili zarobljeni (češće nađeni mrtvi na bojištu) »kod ubijenih nisu nađene nikakve vojničke isprave, niti kakva privatna pisma.«¹³⁴⁰⁾

Na sremskom je frontu, poslije dviju januarskih njemačkih kontraofanziva, od 24. januara do 18. marta obostrano izvedeno 200 napadnih akcija. U tim akcijama Nijemci su - po podacima štaba 1. armije - imali 2.650 mrtvih i ranjenih. Pouzdan je podatak: 44 Nijemca su zarobljena. A jedinice 1. armije su za tih sedam tjedana imale 241 poginulog, 839 ranjenih, 1 koji je prebjegao neprijatelju i 1 nestalog. No, ako se računaju gubici od 1. januara, onda su jedinice 1. armije izgubile više od Nijemaca na sremskom frontu: u januaru, februaru i martu 1. armija je u Sremu imala čak 2152 poginula (u januaru 1941), 6543 ranjena (u januaru 5848) i 2541 nestalog (u glavnom u januaru).¹³⁴¹⁾ Po, uglavnom aproksimativnoj računici štabova bataljona 1. brigade, što uzimamo s izvjesnim rezervama, mada su u nekim akcijama, kao što se dogodilo u Strošincima ili prilikom prodora u Ilince, poginuli neprijateljski vojnici viđeni i prebrojeni, a dosta često je u tim izvještajima naglašavano kako su »podaci o neprijateljevim gubicima nepoznati«, od 4. januara do 4. aprila neprijatelju su nanesenii gubici od 345 poginulih, 509 ranjenih i 50 zarobljenih. A brigada je za to vrijeme, za 90 studenih rovovskih i izviđačkih dana imala 99 poginulih, 365 ranjenih i 2 nestala. U prvoj fazi borbe za Srem i u Sremu, od jutra 20. oktobra do kraja novembra i u tromjesečnim borbama 1945. godine, 1. brigada je ukupno imala 164 poginulih, 567 ranjenih i 2 nestala.¹³⁴²⁾

Devedeset sremskih rovovskih dana bili su u istoj mjeri vrijeme borbe i vrijeme osnovnog općeg, vojnog i političkog obrazovanja. U svakom pogledu živjelo se dinamično, krajnje intenzivno. I skojevska i partijska organizacija su angažirane u svim aktivnostima: od pripreme boraca za borbu, do školovanja, obrazovanja kulturnog života, sportskih priredbi, bliske saradnje s narodom, takmičenja među jedinicama i pojedincima. ... Na žalost, ne znamo ni u ovom periodu koliko je partijska organizacija 1. brigade imala članova. Ne znamo ni skojevsko članstvo, osim da je u čitavoj diviziji »na kraju rata bilo oko 3700 skojevaca - u ono vrijeme više nego u dvije druge divizije armije u čiji je sastav ušla divizija.«¹³⁴³⁾ Uz te podatke, nekadašnji sekretar skojevske organizacije 1. brigade, posljednji ratni omladinski rukovodilac 6. proleterske divizije,

¹³⁴⁰⁾ Isto

¹³⁴¹⁾ Gubici Prve armije, zb. *Za pobjedu i slobodu*, knj. 9, VINC, Beograd, 1986, 211-214

¹³⁴²⁾ To su podaci iz operacijskog dnevnika 1. brigade. Mi smo, u višegodišnjem prikupljanju podataka o poginulim borcima 1. brigade, utvrdili da je od 20. oktobra do kraja novembra, te od početka januara do 5. aprila 1945. godine poginulo 400 boraca. Vjerovatno su neka imena pisana u varijantama (Milun kao Milan, Radoslav kao Radislav, i si). U operacijskom dnevniku nema podataka o broju ranjenika koji su umrli. Po podacima sanitetske službe od ranjenika na sremskom frontu umrlo ih je 4,3 posto.

¹³⁴³⁾ Iz jednog od tri sačuvana notesa pomoćnika komesara 1. bataljona Dragana Grubora možemo saznati nekoliko podataka, na primjer: 15. januara 1945. godine 1. četa 1. bataljona je i po spisku i na licu 17 skojevaca, 2. četa 18,3. četa 19, a 4. četa - 10. U radnom vodu 1. bataljona (uglavnom stariji borci) bila su 3 skojevca. Nekoliko dana kasnije 1. bataljon je imao po spisku 71 skojevca, na licu 62, u bolnici 4 i u prekomani 5. Očito, do šidske bitke najveći broj novih boraca još je bio izvan organizacije mladih komunista.

Gojko Damjanović navodi: »Samo u probouju sremskog fronta ranjeno je preko 1200, a poginulo preko 700 skojevaca iz divizije«. ¹³⁴⁴

Zbog toga što su stotine hrabrih ostajali izvan Partije i SKOJ-a intervenirao je 14. januara CK KPJ zahtijevajući da »partijske organizacije u vojsci, rukovodeći se potrebom obezbeđenja vojno-političkog rukovodstva, moraju najodlučnije likvidirati sektaštvo, u pogledu primanja novih članova u Partiju«. CK KPJ je upozoravao kako »ima slučajeva da se čak i stari borci, koji su već odavno pokazali odanost našoj borbi i Partiji, nalaze još uvijek van Partije«. Zatraženo je da se ima na umu »da se na frontu najbrže i najbolje provjerava odanost stvari naroda i Partije, da na frontu svakog dana sazrijevaju desetine novih boraca za Partiju, da je vojna organizacija najpogodnija za vaspitanje novih članova Partije«. Kad su stari, bezbroj puta prokušani dobrovoljci tako teško primani u KPJ, kako li je tek bilo mladićima koji su krajem 1944. i početkom 1945. mobilizirani! No, to uvijek nije slučaj. Ponekad se vrlo brzo uočavalo dozrijevanje mobiliziranih. O jednom takvom slučaju piše Gojko Damjanović:

»O brzini kojom su uz prekaljene borce proletere izrastali i mladi borci slikovito govori primjer Gavra Dimitrijevića, zarobljenog od jedinica I brigade krajem septembra kod Vladimiraca. On je ranije pripadao Nedićevoj srpskoj straži i s pravom su skojevci poklanjali veliku pažnju njegovom političkom izgrađivanju. Krajem godine je, istaknuvši se u svakoj borbi sa svojim puškomitraljezom, postao desetar i član SKOJ-a. Na Sremskom frontu, između sela Mala Vašica i Ilinci, uništio je sam teški bunker, izgubivši pritom i život. Naime, neprijatelj je iz toga bunkera, otvarajući žestoku vatru iz mitraljeza i tromblona, dvije noći odbijao napade jedinica koje su ga tukle čak i topovima od 76 milimetara. Gavro je, suočen sa takvom situacijom, približio bunkeru svoje odjeljenje tako da su se mogle upotrebiti ručne bombe, uzeo svoj puškomitraljez i torbicu punu protivtenkovskih bombi i pod zaštitom vatre podvukao se pod bunker; sručio bombe u njega. Teško ranjen uspio je da ubaci među Nijemce i posljednju bombu. Tada je stiglo i njegovo odjeljenje i zauzelo bunker, dok je ispred kupole ležao mrtav desetar«. ¹³⁴⁵

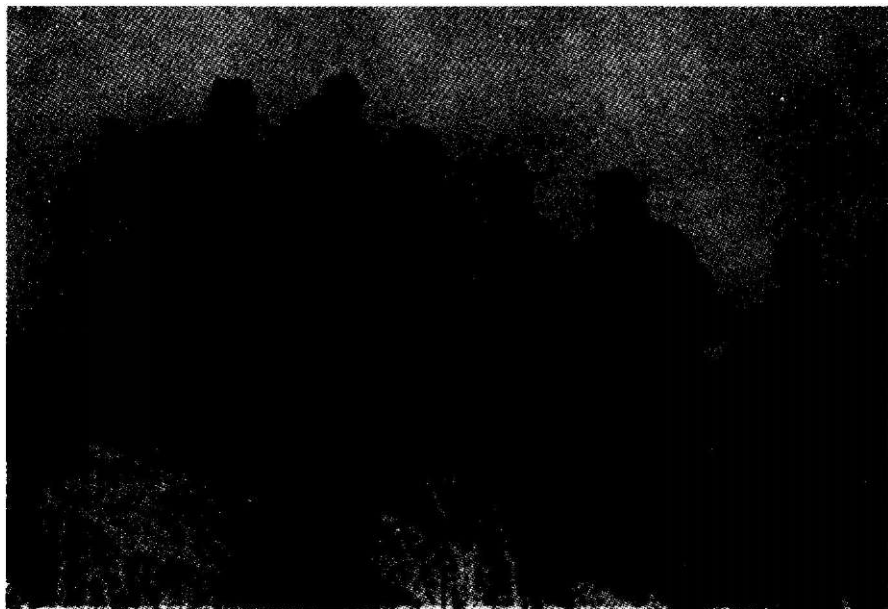
¹³⁴⁴) Milivoj Pajović i dr, n. d. 222

¹³⁴⁵) Gojko Damjanović, n. d. 557

Na isturenom položaju sremskog fronta januara 1945.

Mile Kolak Boja i Mirko Lasković s komandirima vodova izviđaju položaje ispred Šida 18. januara 1945.

Izvidnica u bosutskim vodama

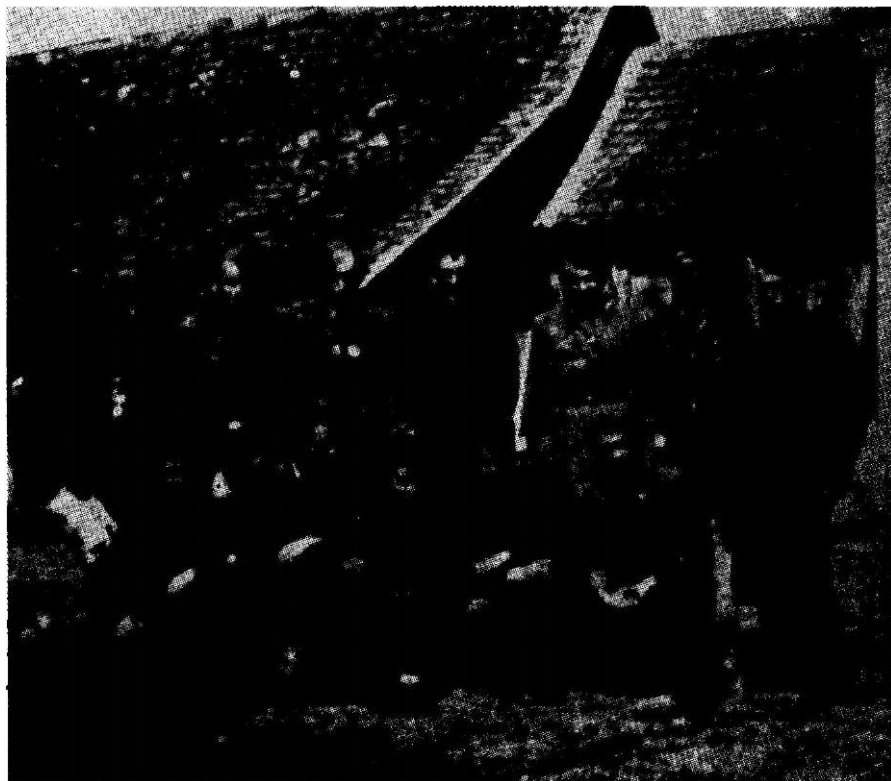
Kolo poslije zakletve novih boraca na sremskom frontu

Mitraljesko gnijezdo kod Šida

Štab 1. brigade marta 1945. na sremskom frontu

U sremskim rovovima, pripreme za proslavu »omladinske nedjelje«

*Đuro Rađenović, Jovo Marčetić, Laso Vujnović, Stanko Bulj, Milan Stanić,
Vlado Vein, Janko Svilar, Marko Kuprešaniin, Branko Kričković, Stevan
Sinožić i Dane Medić*

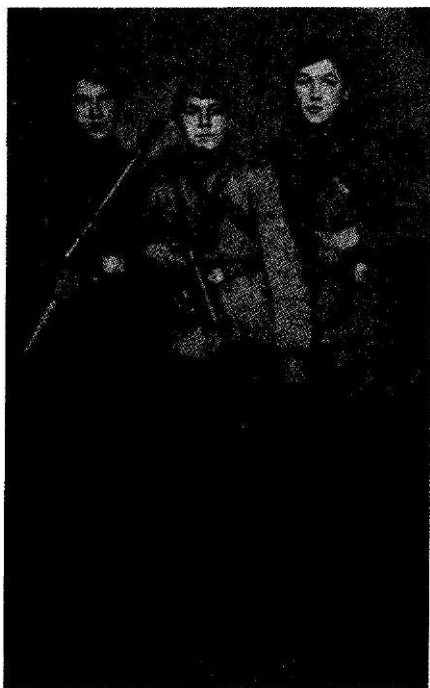

*Rovovi sremskog fronta s parolama ispisanim kukuruznim zmjem;
u prvom planu Josip Bešić*

Đuro Bursać s grupom artiljeraca svoje baterije kod Šida 19. januara 1945.

Bursaći Mičo, Rajo i Milan

Iso Dimić

*Đuro Radovanac, Milan Dimić
i Deni Vujnović*

Dimitrije Nikolajević

Ante Škibolo

Bozo Simanić

Mičo Pjevač

Branko Brakus

Vladimir Stanojević

U rovovima sremskog fronta

*Radica Popović, Stojan Trtica,
Miloš Počuča i Đuro Tankosić*

*Miloš Todorović, Miloš Potkonjak
i Milan Mandić s kurirom
Ivicom Babićem (čuči)*

*Miloš Čanković, Milan Grubić
i Mirko Dubajić*

*Ljuba Plećaš
na sremskom
frontu*

Stevo Pjevač

*Rade Kljajić, Nikola Mandić
i Frane Šarić*

*Pajina Novaković i Veljo Dimić na
prilazima Zagrebu 8. maja 1945*

*Posljednji ratni položaj na Zagrebačkoj gori, osmatraju Milan Došen,
Mirko Medić Cukić i Jovica Grković*

